

Травкіна О. І.

ТРАДИЦІЇ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В ЧЕРНІГІВСЬКОМУ КОЛЕГІУМІ

В статті висвітлюються питання впливу традицій Києво-Могилянської академії на Чернігівський колегіум і 1700—1786 рр.), заснований видатними представниками Академії, відомими релігійними і культурними діячами, поетами та письменниками Л. Барановичем і І. Максимовичем. В колегіумі, визначному культурно-освітньому осередку України XVIII ст., найповніше і найпослідовніше, порівняно з іншими навчальними закладами, дотримувалися просвітницькі, гуманістичні традиції та засади Академії. Автор намагається розглянути вплив Києво-Могилянської академії на навчальні програми, поетико-риторичне мистецтво, засади внутрішнього життя колегіуму.

У 2000 році виповнюється 300 років Чернігівському колегіуму — першому навчальному закладові вищого рівня у Східній (Лівобережній) Україні. Попереднє дослідження його історії, викладене в книзі "Чернігівський колегіум (1700—1786)" [1] свідчить, що заклад, заснований видатними представниками Києво-Могилянської академії за зразком *alma mater*, був її училищною колонією, в ньому не тільки найпослідовніше дотримувались основних традицій метрополії, а найважливіші з них розвивали далі.

Чернігівський колегіум був започаткований у період стабілізації козацької держави за часів гетьмана І. С. Мазепи. Освітнянський центр України — Києво-Могилянська колегія — переживає період свого відродження, а в 1701 р. набуває офіційного статусу Академії. За гетьмана І. С. Мазепи, який опікувався цим навчальним закладом, давав кошти на реконструкцію його будівлі, кількість студентів тут досягла 2 тисяч. Києво-Могилянська академія утверджується як головний освітянсько-культурний осередок не тільки в Україні, а й у всій Східній Європі. Саме в цей час у другому за значенням після Києва історичному та культурному центрі Гетьманщини Чернігові, де, за висловом М. Грушевського, "поховані секрети Старої України і зародки Нової", за сприяння гетьмана І. С. Мазепи виникає ще один навчальний заклад вищого рівня — колегіум.

Біля витоків колегіуму стояв Лазар Баранович (1616—1693 рр.) — колишній ректор Києво-Могилянської колегії, архієпископ Чернігівський і Новгород-сіверський, видатний релі-

гійний, культурний діяч, відомий письменник та поет. Л. Баранович прагнув, зважаючи на занепад Київської колегії під час Руїни, створити в Чернігові заклад вищого рівня на кшталт київської *alma mater*. Згуртувавши навколо себе таких визначних письменників та проповідників, як Д. Ростовський, І. Галятовський, Л. Крщонович, Т. Богданович, ініціатор створення колегіуму Л. Баранович заснував друкарню та школу, перетворив Чернігів на значний просвітницько-культурний центр України.

З першої історичної згадки про заснування Чернігівського колегіуму, яка міститься у передмові до книги "Зерцало от писанія божественного", виданої у 1705 р. в Чернігові, дізнаємося, що Л. Баранович вирішив через занепад та запустіння шкіл Києво-Могилянських "потшаса воздвигнута учение" [2] в Чернігові при архієрейському домі.

Справді, у часи Руїни Києво-Могилянська колегія дуже постраждала через військові дії: у 1658—1660 рр. велика пожежа майже знищила її будівлі, а в 1665 р. Братський монастир і школи при ньому було повністю зруйновано. І лише в 1669 р. за відновлення Київської колегії взявся ректор В. Ясинський [3].

Як далі зазначалося в "Зерцалі", за короткий час Київський колегіум розквітнув, а в Чернігові "малых ради имений, пространства и скудности невозмогаша расширенны и утверждены быти" [4], тобто чернігівські школи через брак коштів і місця не змогли розширитися і зміцніти.

Плани Л. Барановича по перетворенню латинської школи у заклад вищого типу після його

смерті здійснив чернігівський архієпископ Іоанн Максимович (1651—1715 рр.), вихованець і викладач Києво-Могилянської колегії, який в 1700 р. за підтримки та фінансування гетьмана І. С. Мазепи, реорганізовує школи Л. Барановича в колегіум. У 1700—1705 рр. на кошти І. Мазепи будується корпус колегіуму з навчальними класами, дзвіницею, трапезною та службами, який був одним з найвизначніших пам'яток архітектури України тієї доби.

Чернігівський колегіум був довершений І. Максимовичем за взірцем Києво-Могилянської колегії. Його організаційна структура, навчальні предмети, засади і традиції внутрішнього життя багато в чому наслідували киево-могилянські. У свою чергу принципи організації, обсяг та зміст навчальних програм у Києво-Могилянській академії були подібні до польських, західноєвропейських колегіумів (академій). Викладання предметів велося латиною, яка вважалася мовою науки, освіти й культури.

Правда, на відміну від Київської академії, де в кожному граматичному класі викладав один учитель, у Чернігівському колегіумі в двох нижчих граматичних класах — аналогії (фарі) та інфимі — один учитель навчав читання, письма та основ латинської граматики, так само, як у двох вищих граматичних класах — граматиці та синтаксисі — один учитель викладав правила латинської граматики, синтаксису, тренував учнів у перекладах з польської та рідної мови на латинську і навпаки.

Як і в Києво-Могилянській академії, в Чернігівському колегіумі, крім латинської мови, студенти опановували польську мову. У колегіумівських курсах широко використовувалася польська література: як підручники, так і віршовані та прозові твори. Чимало письменників України творили польською мовою. Серед них Лазар Баранович, Іоаннікій Галятовський, Дмитро Туптало (Ростовський), Іван Орновський, Стефан Яворський, Лаврентій Крщонович, Іван Величковський, чиї твори були видані у Чернігівській друкарні Троїцько-Ільїнського монастиря. Про широке використання польської мови в Чернігівському колегіумі свідчать передусім зразки практичних вправ учнів граматичних класів, про що згадувалось вище, вірші та приклади польською мовою, що містилися у лекційних курсах викладачів колегіуму, наприклад, у риторичній "Ключ знання" 1708 р. [5], вірші в панегирику, піднесеному архімандритові Єлецького монастиря Т. Максимовичу від учнів Чернігівського колегіуму в 1730 р. [6]. Польською мовою були написані вірші на смерть чернігівського єпископа А. Дубневича [7]. Про значну увагу, яка приділялася вивченню поль-

ської мови, свідчило те, що в 30-ті роки XVIII ст. навчальний заклад носив назву Чернігівська слов'яно-польсько-латинська колегія [8].

У Чернігівському колегіумі польська мова викладалася протягом XVIII ст. Так, в атестаті випускника колегіуму І. Левицького, який навчався у 1765—1771 рр., у переліку предметів, які він опановував, вказується і польська мова [9]. У 1781 р., як свідчив указ консисторії, вітати наступника престолу, що прибував до Чернігова, учні повинні були кількома мовами, що вивчалися в колегіумі, в тому числі й польською [10].

Дослідниця М. Андрущенко вважає, що пономовні традиції в Чернігівському колегіумі проіснували довше, ніж у Київській академії [11]. В аналогічних закладах — Харківському та Переяславському колегіумах — польська мова так широко не вивчалася і не застосовувалась.

Чернігівські архієпископи І. Максимович, А. Стаховський, спираючись на традиції Києво-Могилянської академії, чернігівського літературно-освітнянського осередку, створили навчальний заклад, де велика увага приділялася поетико-риторському мистецтву, що, безперечно, було результатом впливу ідей гуманізму та просвітництва. Поети-гуманісти вважали поезію та ораторське мистецтво важливим засобом розвитку розумових здібностей та моральних якостей людини. Це зумовило творчу атмосферу в колегіумі, неординарний, оригінальний характер лекційних курсів його викладачів, як от підручник риторичної "Clavis scientiarum" (1708 р.), складений префектом колегіуму А. Стаховським у вигляді військової інструкції, його драма та канти, присвячені св. Катерині та Марсу, написані під значним впливом естетики і поезії бароко.

Результатом плідної співпраці чернігівських архієпископів і викладачів колегіуму стала низка друкованих прозових та віршованих творів, відомих широкому загалові тогочасного суспільства — "Зерцало от писання божественного" (1705 р.), присвячений патрону колегіуму гетьману І. С. Мазепі, "Алфавіт собраний рифмами сложенний" (1705 р.), присвячений Петру I та його синові Олексію, "Богомьісліє" (1710 р.) — митрополитові С. Яворському та іншим. В 1716 році викладачі Чернігівського колегіуму першими переклали слов'янською мовою "Історію Риму" видатного давньоримського історика Тита Лівія.

Думається, що творча атмосфера, яка панувала у цей час в колегіумі, надихала І. Максимовича на написання та видання творів у зразках поетичної творчості чи перекладах іноземних вчених та богословів, таких як "Богородице діво" (1707 р.), "Феатрон или позор нраво-

учительный" (1708 р.), "Царській путь креста господня" (1709 р.), "Осм блаженств евангельских" (1709 р.), "Синаксар" про перемогу під Полтавою (1710 р.). Можна припустити, що Чернігівський колегіум у перший період свого снування нагадував не так школу в традиційному значенні цього слова, як літературно-освітянський осередок чи своєрідне товариство поетів, письменників, митців, шось на кшталт академії гуманістів доби Відродження, які пропагували ідеї просвітництва та виховання досконалої особистості, але, звичайно, з врахуванням місцевих особливостей тогочасного суспільства.

Наяк на високе призначення Чернігівського колегіуму, на його неординарний характер вбачаємо в пишномовних його назвах: "чернігівський Олімп", "чернігівські Атени", які, на нашу думку, найбільше відповідали саме першому періоду діяльності цього навчального закладу.

Після 20-х років XVIII ст. і до його середини, незважаючи на численні спроби з боку імперської влади взяти під контроль розвиток культури та освіти в Україні, що проявилось передусім у забороні друкарням Києво-Печерської лаври та Чернігівській видавати нецерковні книжки (1720 р.), колегіум продовжує залишатися значним літературно-освітянським осередком, а поетичні та інші літературні твори цього часу поширюються в рукописному вигляді.

Протекторами колегіуму в цей період були чернігівські архієпископи І. Жураковський (1722—1734 рр.), І. Рогалевський (1735—1738 рр.), єпископ Н. Сребницький (1738—1740 рр.), освічені вихованці Києво-Могилянської академії, носії кращих її традицій. Так, І. Жураковський був претендентом на посаду київського митрополита, на якого було рекомендовано обрати "доброго, умнаго і школьного человека", але в 1722 році він хіротонісан в чернігівські архієпископи. І. Рогалевський, будучи казанським архієпископом, заснував там школи та семінарію. Н. Сребницький клопотався про відкриття "повного курсу наук" у Чернігівському колегіумі.

Поезія та ораторське мистецтво, як і раніше, посідають визначне місце в колегіумі. В цей час його викладачами І. Дубинським, Ф. Кукойловичем, Л. Лип'яцьким, С. Новопольським, С. Валуцьким були створені курси поезії та риторики, які продовжували барокові традиції письменників чернігівського літературно-мистецького осередку, таких як Л. Баранович, І. Величковський, Л. Крщанович, І. Максимович, А. Стаховський. Барокові риси, притаманні чернігівським літераторам, найдовше зберігаються

саме в цьому осередку. Як свідчать рукописні джерела, в стінах колегіуму до середини XVIII ст. творилися різні види і жанри поезії та ораторського мистецтва: численні панегірики, промови, курйозні вірші, епітафії (в опису бібліотеки І. Рогалевського згадуються панегірики І. Лип'яцького, Р. Величковського [12], в XIX ст. відомий був панегірик Т. Максимовичу (1730 р.) від учнів Чернігівського колегіуму, панегірик та епітафія (1750 р.) єпископу А. Дубневичу тощо).

Період значного піднесення переживає колегіум у 40—50 роках XVIII ст. за часів високоосвіченого чернігівського єпископа А. Дубневича (1742—1750 рр.), одного з найкращих викладачів і ректорів Києво-Могилянської академії. Він розширює коло предметів у колегіумі: запроваджує курс філософії. В період його єпископства, на думку дослідників, було створено найцікавіший твір чернігівського літературного осередку — "Діалог Енея з Турнусом" з поезики 1745 р. [13]. В цей час за енергійного архімандрита Троїцько-Ільїнського монастиря, майбутнього єпископа І. Комаровського, Чернігівська друкарня знову розквітає (Лаврська друкарня продовжує перебувати в занепаді внаслідок пожежі 1718 р.). Троїцько-Ільїнська друкарня, яка друкувала переважно богослужбові книжки та букварі, забезпечувала ними всю Східну Україну.

В літературі існує думка, що занепад Чернігівського колегіуму, як, до речі, й Київської академії, розпочався з другої половини XVIII ст. Проте, на наш погляд, цей процес можна віднести, і то лише умовно, до значно пізнішого часу. В 60-х роках XVIII ст. за єпископа К. Ляшевецького (1761—1770 рр.) (вихованця Києво-Могилянської академії, який належав до найосвіченіших людей свого часу, був відомим проповідником, залишив бібліотеці колегіуму 500 книг) розширюється кількість предметів: викладаються грецька, німецька мови. К. Ляшевецький клопотався про запровадження в колегіумі богослов'я, єврейської та французької мов, математики, просив забезпечити викладачів пристойною платнею.

Таким чином, видатні представники Києво-Могилянської колегії, заснувавши Чернігівський колегіум, перетворили його у найзначніший культурно-освітянський осередок, що діяв уже самостійно і прагнув навіть перевищити свою *alma mater*.

Творчу атмосферу в колегіумі, без якої неможливий був би розквіт поетико-риторичного мистецтва, багато в чому обумовили демократичні порядки та засади внутрішнього життя, які склалися під впливом киево-могилянських традицій.

Заснувавши колегіум, чернігівські архієпископи були його протекторами протягом XVIII ст., опікувалися ним і до 1721 р. (утворення Синоду) були його повновладними господарями та управителями. Вони самостійно вирішували питання матеріального забезпечення навчального закладу, будуючи на власний розсуд шкільні приміщення, виділяючи з архієрейської казни кошти на утримання вчителів та малозабезпечених учнів.

Для цього періоду характерна відсутність строгого контролю та регламентації щодо різних сторін діяльності колегіуму: не існувало вікового, майнового чи станового обмеження при прийомі учнів, обов'язкового відвідування лекцій, у будь-який момент учень міг вільно залишити колегіум. Навчальні програми теж не були чітко регламентовані. Лекційні курси викладачів, незважаючи на однакові вимоги академічних статутів та одні і ті ж самі джерела, розділи та проблеми, що розглядалися в них, все ж вирізнялися оригінальним характером викладу матеріалу.

Але з посиленням бюрократизації та регламентації всіх сторін життя за Петра I, насамперед створенням у 1721 р. Синоду та прийняттям "Духовного регламенту", становище поступово почало змінюватися. Небавом Синод видав низку указів про обов'язкове навчання дітей священнослужителів та створення з цією метою шкіл при архієрейських резиденціях.

Починаючи з 20-х років XVIII ст. чернігівські ієрархи змушені були також видавати численні укази про обов'язкове навчання дітей духовенства в колегіумі, але їхня сила "значительно ослаблялась давними привілеями малоросійського духовенства. Поэтому обязательность обучения и сословность стали прививаться к малоросійским школам сравнительно позже, чем это имело место в епархиях великоросских" [14].

В Чернігівському колегіумі найпоспідовніше після Києво-Могилянської академії дотримувалися демократичного принципу всестановості навчального закладу. Тут навчалися представники всіх верств тогочасного суспільства: козацтва, міщанства, духовенства, селян. Навіть у 60-ті роки XVIII ст., коли наплив дітей священнослужителів повинен був значно збільшитися відповідно до указів про обов'язкове навчання, згідно з даними за 1767—1768 рр. із 213 учнів колегіуму трохи більше половини, а саме 111 учнів, були дітьми світських осіб, 102 — духовенства [15].

Дещо інше становище було, наприклад, у Харківському колегіумі, заснованому в 1726 р. великоросійськими белгородськими єпископами

згідно з "Духовним регламентом" про організацію духовних шкіл при архієрейських резиденціях для навчання дітей священнослужителів. Тому, незважаючи на те, що Харківський колегіум можна вважати всестановим закладом, більшість його учнів належала до духовного стану, для яких навчання було обов'язковим [16], і воно значною мірою мало примусовий характер, як і в аналогічних школах Росії, де навчальні заклади мали становий чи професійний характер [17].

У Переяславському колегіумі, заснованому в 1738 р., невдовзі після указу Синоду від 1737 р. про надання звітів щодо заснування духовних шкіл, більшість учнів також була вихідцями з духовенства [18].

Викладачами в Чернігівському колегіумі, як правило, були вихованці Києво-Могилянської академії. Для підготовки кваліфікованих викладачів у Київську академію направляли випускників колегіуму для закінчення навчання, які після повернення викладали в колегіумі.

Виховні традиції в колегіумі також значною мірою сформувалися під впливом академії. Так, у Чернігівському колегіумі діяла студентська конгрегація, яка відігравала значну роль у вихованні учнів і була створена під впливом студентських братств академії. Студентська конгрегація у Києво-Могилянській академії першої половини XVIII ст., яка поділялася на конгрегацію старших і молодших курсів, була присвячена Богородиці: курсів філософії і богослов'я "Sodales Majoris Congregationis" — Благочиння, молодших класів — "Sodales Minoris Congregationis" — Зачаття Богородиці [19].

Цікаво, що в Чернігівському колегіумі студентське товариство теж було створено в ім'я Богородиці Непорочне Зачаття [20]. Образ Богородиці Непорочне Зачаття був на печатці Чернігівського колегіуму, яка мала овальну форму. На ній зображено Богоматір на повний зріст, яка стоїть на півмісяці зі схрещеними на грудях руками. По колу вирізано напис: "Печать коллегии Черниговской ... Зачатиепресвятыя Богородицы" [21].

Свідчень про наявність студентських конгрегацій в Харківському та Переяславському колегіумах немає.

Як і Києво-Могилянська академія, Чернігівський колегіум, будучи загальноосвітнім та всестановим навчальним закладом, готував освічені кадри педагогів, канцеляристів, писарів, духовенства, літераторів, перекладачів, постачав значну кількість студентів для медичних шкіл та академій.

Одним з найважливіших напрямків його діяльності була підготовка вчителів. У кінці

XVIII ст. у зв'язку із запровадженням системи світської освіти на Чернігівщині було засновано шість народних училищ. Більшість учителів була випускниками Києво-Могилянської академії та Чернігівського колегіуму: С. В. Самарський-Биховець, А. Г. Липлянський, П. С. Левицький, А. М. Плиський, К. І. Кучеровський, В. І. Заверухін, С. І. Пешковський [22]. Поряд з Київською академією Чернігівський колегіум постачав значну кількість студентів для медичних закладів Росії. Серед вихованців Чернігівського колегіуму — близько двадцяти відомих медиків XVIII ст.: це П. А. Загорський — академік, засновник першої анатомічної школи в Росії, Ю. Т. Білопольський — головний лікар в армії О. В. Суворова, Ф. Г. Політковський — професор Московського університету, видатний клініцист XVIII ст. Вихованці Чернігівського колегіуму займали друге місце після випускників Києво-Могилянської академії серед відомих медиків XVIII ст.

Починаючи з другої половини XVIII ст., в зв'язку з наступом імперської політики, по-

силюється тенденція до перетворення колегіуму в духовний заклад. Обмеженість матеріальної бази гальмувала введення нових предметів та залучення кваліфікованих викладачів. Актуальним стає питання реформування українських закладів або ж заснування університетів зі значно розширеною навчальною програмою, кількома факультетами для підготовки педагогів, юристів, медиків, математиків, архітекторів, фахівців з природничих наук тощо.

В Чернігові, де функціонував такий авторитетний осередок освіти, як Чернігівський колегіум, тричі, а саме в 1765, 1786, 1801 роках планувалося відкриття університету. Найближчим до втілення у життя був проект 1786 р. Але через Російсько-турецьку війну, яка вимагала багато коштів, та відсутність бажання у російського уряду розвивати вищу освіту в Україні університет у Чернігові не було відкрито. А колегіум у 1786 р. було реорганізовано в семінарію — становий заклад для підготовки освічених кадрів духовенства.

1. Травкіна О. І. Чернігівський колегіум (1700—1786).— Чернігів.— 2000.
2. Зерцало от писанія божественного.— Чернігів.— С. 11.
3. Величко С. Літопис.— К., 1991.—С. 136.
4. Зерцало от писанія божественного.— С. 11.
5. Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712 гг.)//Прибавление к Черниговским епархиальным известиям.— 1870.— № 16.— С. 304.
6. Горленко В. Греческие музы в малорусском изображении (Рисунок и пояснение к нему)// Киевская старина.— 1884.— Т. VIII.—С. 709.
7. Труды Черниговской губернской архивной комиссии.— Чернигов.— 1915.—Вип. XI.— С. 134—135.
8. Страдомский А. Никодим Сребницкий епископ Черниговский и Новгород-Северского // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям.— 1876.— № 24.— С. 671.— № 23.— С. 724.
9. ДАЧО. Ф. 679. Оп. 1. Спр. 1253. Арк. 50.
10. ДАЧО. Ф. 679. Оп. 1. Спр. 1253. Арк. 20.
11. Андрущенко М. Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст.— К., 1999.—С. 132.
12. ДАЧО. Ф. 679. Оп. 5. Спр. 3. Арк. 4.
13. Андрущенко М. Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст.— С. 142.
14. Благовещенский М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям.— 1903.— № 24.— С. 872.
15. Травкіна О. І. Про склад учнів Чернігівського колегіуму.— С. 35.
16. Посохова Л. Ю. Харківський колегіум. — С. 46.
17. Водолаженко О. З історії Харківського колегіуму у XVIII в. // Наукові записки науково-дослідної кафедри історії української культури.— Харків, 1927.— № 6.— С. 110—111.
18. Дем'янчук В. М. З історії заснування Переяславського колегіуму.— С. 370.
19. Титов Хв. Стара вища освіта в Київській Україні XVI — на поч. XIX ст.— К., 1924.— С. 210.
20. Докучаев Н. История Черниговской семинарской церкви до 1817г.// Прибавление к Черниговским епархиальным известиям.— 1871.— № 12.— С. 377.
21. Там само.
22. Марков М. Матеріали до історії учбових закладів Чернігівської Дирекції. 1804—1805 навчальний рік (Підготовка до друку і передмова С. Воїнова) // Сіверянський літопис— 1999.— № 4.— С. 79—80.

Travkina O.

**THE TRADITIONS OF KYIV-MOHYLA ACADEMY
AT CHERNIHIV COLLEGIUM**

The article deals with the question of traditions on Cernihiv Collegium.

Cernihiv Collegium (1700—1786) was founded by L. Baranovych and J. Maksymovych, the prominent representatives of the Academy, the distinguished men of church and culture, poets and writers. At the Collegium which was a notable in the 18th century the adductive and humanistic traditions and principles of the Academy were followed most fully and educational institutions. The author attempts to show the impact of Kyiv-Mohyla Academy on the curricula, poetic and rhetorical art, routine fundamentals and other aspects of every day life of the Collegium.